

Subject: Psychology
BA I (Sem I)
Paper: General Psychology

Learning:

Methods of Psychology

Methods of Psychology

मनोविज्ञान की विधियाँ

प्रस्तावना (Introduction) → सिद्ध है कि हमें ज्ञान प्राप्त करने के लिए मनोविज्ञान विज्ञान के अंतर्गत विद्वानों को सही विधियों का उपयोग करना है। मनोविज्ञान का उद्देश्य मानव के व्यवहार और चिंतन के कारणों को समझना, वर्गीकृत करना और उनसे निपटारा करना है। इसी उद्देश्य की पूर्ति के लिए मनो-विज्ञान के विद्वानों को वैज्ञानिक विधियों का उपयोग करना पड़ता है। इसी उद्देश्य के लिए मनो-विज्ञान के विद्वानों को वैज्ञानिक विधियों का उपयोग करना पड़ता है। इसी उद्देश्य के लिए मनो-विज्ञान के विद्वानों को वैज्ञानिक विधियों का उपयोग करना पड़ता है। इसी उद्देश्य के लिए मनो-विज्ञान के विद्वानों को वैज्ञानिक विधियों का उपयोग करना पड़ता है।

विधि का अर्थ (Meaning of Method) → विधि का अर्थ एक निश्चित प्रणाली है, जिसका उपयोग हमें सत्य के ज्ञान प्राप्त करने के लिए करना पड़ता है। (Method means, the system we adopt in gaining the knowledge of truth).
मनोविज्ञान के अर्थ में, "विधि" का अर्थ है, "सिद्ध है कि हमें सत्य के ज्ञान प्राप्त करने के लिए करना पड़ता है।"
(Method is a way of doing something systematically)

Oxford Dictionary).

ਦਿੱਖੀਆਂ (Methods) → ਮਨੋਦਿਗਿਆਤ ਦੀਆਂ ਦਿੱਖੀਆਂ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਨਿਰੀਖਣ ਦਿੱਖੀ (Observation Method)

ਮਰਦੇਖਣ ਦਿੱਖੀ (Survey Method)

ਕੇਸ ਸਟੱਡੀ ਦਿੱਖੀ (Case study Method)

ਅੰਤਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਖੀ (Introspection Method)

ਘੋਸ਼ਣਾਗਾਤਰ ਦਿੱਖੀ (Experimental Method)

ਨਮੂਨਾ ਭੇਰੀ ਵਜੋਂ (Sampling techniques)

Observation Method

ਨਿਰੀਖਣ ਦਿੱਖੀ →

ਇਸ ਦਿੱਖੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਟਮਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

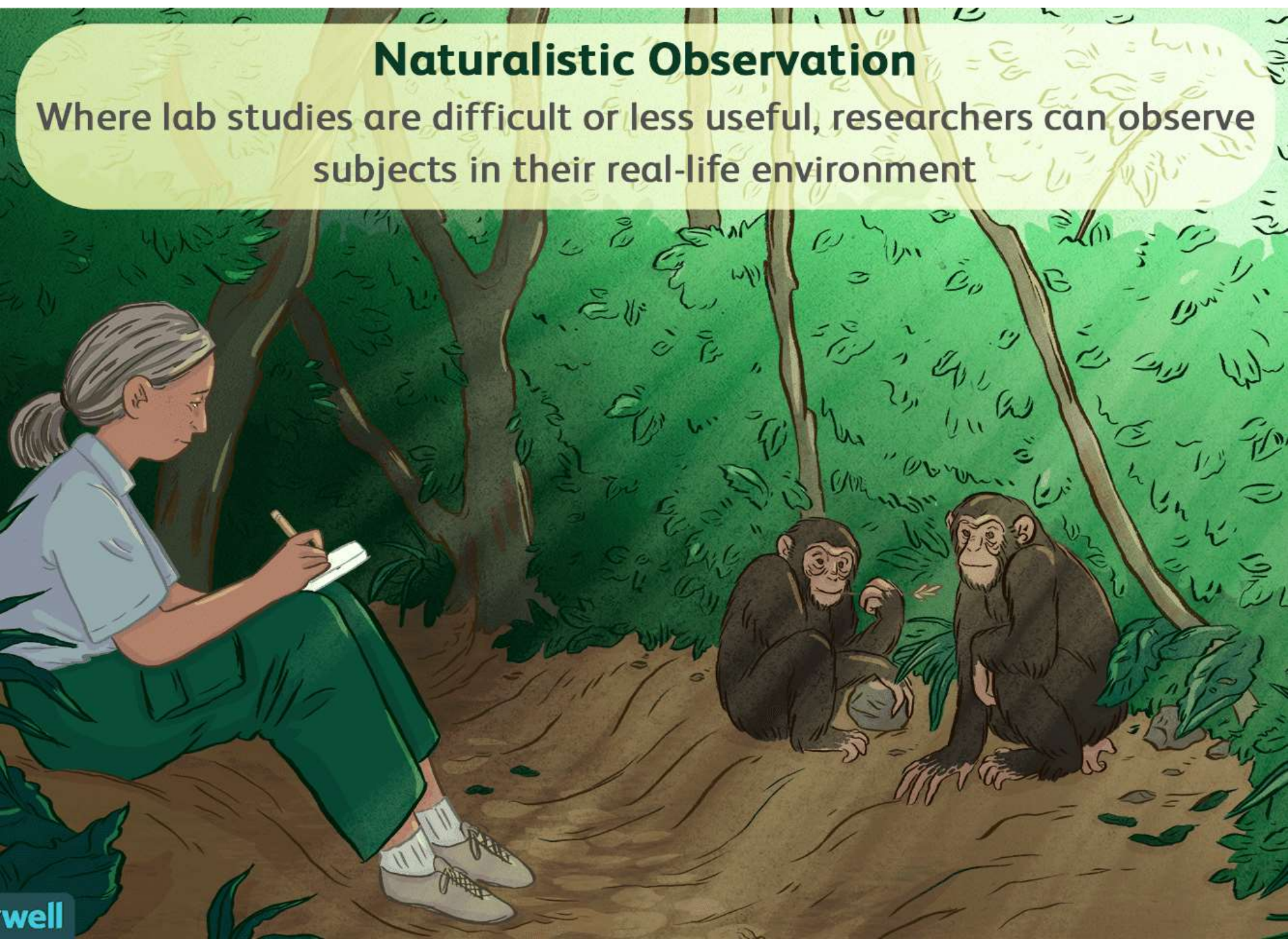
1.

Observation (ਘੋਸ਼ਣਾ) ਦਿੱਖੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਘੋਸ਼ਣਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ Observer ਪਹਿਲੂ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜ ਵਿਆਪਕ ਵਿੱਚ ਹੋਏ Observe ਕਰਦਾ ਹੈ।

Naturalistic Observation

Where lab studies are difficult or less useful, researchers can observe subjects in their real-life environment

2. ਖੋਜਣ ਵਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੀਟੀਓਡ ਚੁਣਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੀਟੀਓਡ ਚੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. Observer ਖੋਜੀਆਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਵਹਾਰ (External behavior) ਜਿਵੇਂ ਕਿ - ਦੌੜਨਾ, ਖੇਡਣਾ ਆਦਿ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਵਹਾਰ (Internal behaviour) ਜਿਵੇਂ ਕਿ - ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਗਤੀ, ਸਾਹ ਦੀ ਗਤੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ Observe ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

* Types of Observation Method → ਇਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :-

1. **Participant Observation → Observation** ਦੀ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ
 Observer Observe ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਥੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ Observe ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ Observer ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਨੂੰ Observe ਕਰਨਾ।

2. **Non Participant Observation → Observation** ਦੀ
 ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ Observer ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਜਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ participate ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮਦੇਸ਼ Observe ਕਰਨਾ ਹੈ। Observer ਦੂਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. **Naturalistic Observation →** ਜਦੋਂ Observation ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 ਇਕ ਕੁਝ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੀ.ਵੀ. ਸਕਰੀਨਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦਾ

ਕਾਯਿਕ੍ਰਮ ਵਰਤ ਦੇ ਫਲੀ ਵੀ ਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਸੁਫਲ ਦੇ Observation ਨੂੰ Naturalistic Observation ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਲਾਂ, ਮਨੁੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਦਖਲੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖੀਆਂ Observation ਵਰਤਾ। ਕਾਮ ਉਹ ਹੈ ਇਸ ਵਿਧੀ ਗੈਰੀ ਜੀਵਾਂ ਜਾਂ ਪੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮੀਂਗਠਨ ਵਰਗੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਯਿਕ੍ਰਮ ਵੀ ਤੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਯਿਕ੍ਰਮ ਉੱਪਰ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫੈਰ-ਬਦਲ ਜਾਂ ਜੋੜ-ਭੇੜ ਦੇ ਹੀ ਭਾਵ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਕਾਯਿਕ੍ਰਮ ਵੀ ਤੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਣ ਅਤੇ ਮੰਗੁਣ

Merits and Demerits

★ ਗੁਣ (Merits) → 1. ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ Observation ਵਸਤੂ ਨਿਰਮਲ (Objective) ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝੀ ਵਾਧੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿੱਚ ਜੋੜ-ਭੇੜ ਨਾਲ ਚੋਖੇ ਹਿੱਸੇ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਂਖਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਸ਼ੇਖਰ ਜਾਂ Observation ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁੱਮ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਫਲ ਸਯੋਜਨ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਜੇ ਸ਼ੇਖਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਸਤੂ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ Observer ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨੀ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

2. ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਮਕ ਖਗੁਲ ਮਾਰੇ ਸ਼ਾਈਕਸਾਂ ਨਿੱਕੇ ਕਿੱਤੇ ਚੈਲਿੰਜਾਂ, ਕਿਸੇਗਾਂ, ਯਕੁਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਅਮਾਨੀ ਨਾਮ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨਕਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜੇਕਰ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੀੜ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਾਫ਼ੀ ਅਮਾਨੀ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਭੀੜ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
4. ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਸ਼ਾਇਤ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦਾ statistical analysis ਕਾਫ਼ੀ ਅਮਾਨੀ ਨਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਮਕ ਸ਼ਾਇਤ ਅੰਕੜੇ frequency, ਕੁਝ ਸ਼ਾਇਤ ਅੰਕੜੇ ਗੁਣ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ observation ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ validity ਕਾਫ਼ੀ ਦੱਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
5. ਕਿਉਂਕਿ observation ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ statistical analysis ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਮਕ-ਨਾਮਕ ਇਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਈ ਇਸ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ generalization ਤੋਂ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

★ ਮੀਂਦ (Demerits) →

1. ਨਿਰੀਖਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨਾਂ ਦੀ ਅਮ ਕਰਕੇ ਘਾਟ ਆਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਅਤਮ-ਸੰਖਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿੱਟੀਆਂ ਕਈ ਸਾਰੇ ਖੋਜਕਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਖਣੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੀਆਂ ਹੀ ਨਿਰੀਖਣ

- ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।
3. ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮਾਨੀਟਰ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜਕੋਣ ਵੀਤਾ ਜਾ ਸਿੱਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਵ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਰਜਕੋਣ ਵਿਵਹਾਰ (ਵਿੱਚ) ਦੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਚੰਗਾ ਯੋਗ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
 4. ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਬਾਮ ਮਾਨੀਟਰ ਦਾ ਕਾਰਜਕੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਨੀਟਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੇਂ ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੇਂ ਅਤੇ ਯਿਕਾਰ ਕਾਰਿ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜਕੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਨੀਟਰ ਦੇ ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
 5. ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤੀ ਵੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਮਾਨੀਟਰਾਂ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

* ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਚੰਗੇ →
(Method for making Observation Objective)
ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਚੰਗੇ ਹੋਠ ਲਿਖੇ ਹਨ →

(1) ਉੱਚਿਤ ਯੋਜਨਾ (Right Planning) → ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧੀਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੀਖਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮੇਂ ਕੀਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

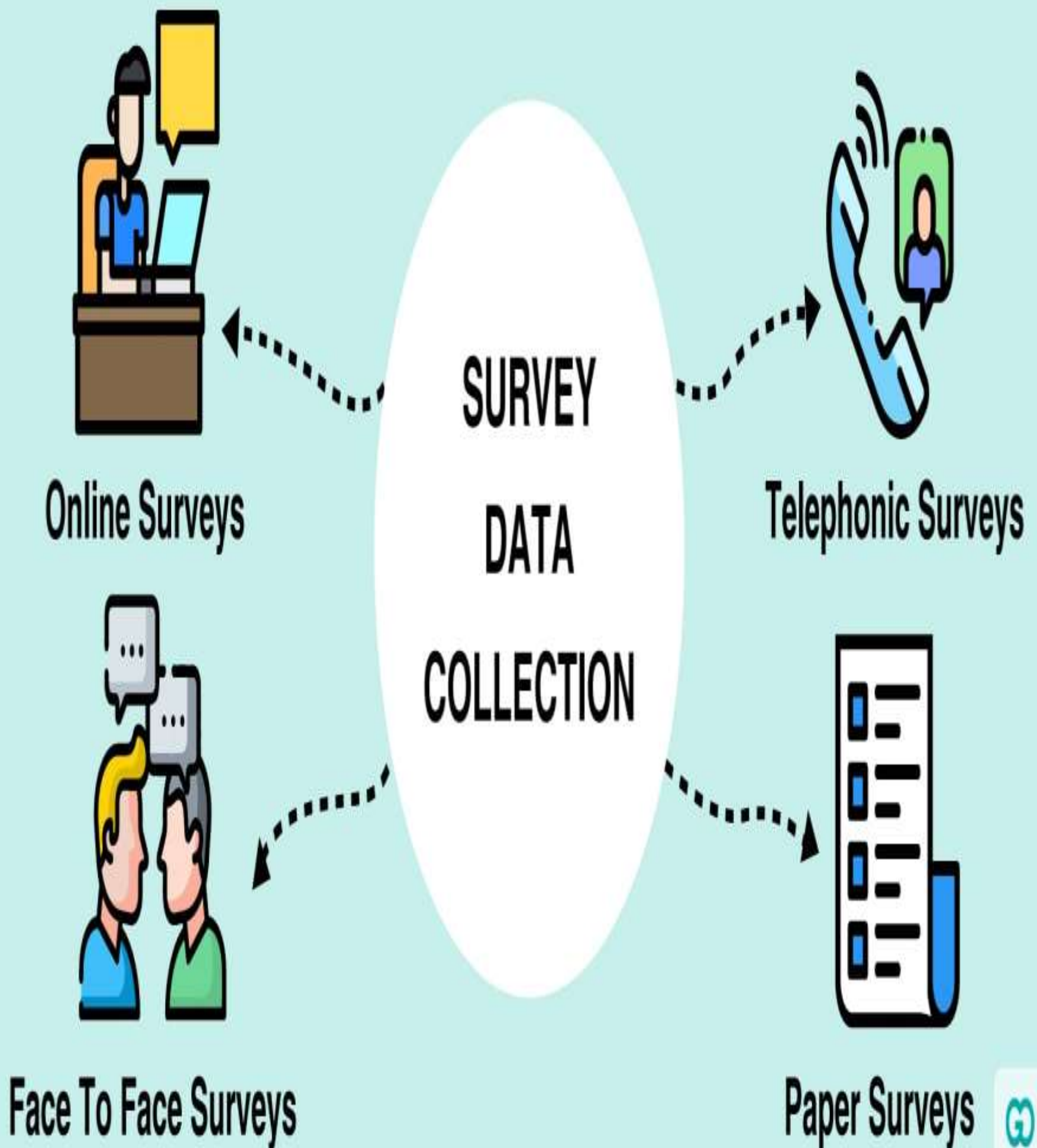
(2) ਉੱਚਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਯੰਤਰ (suitable questionnaires and instruments) → ਮੇਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇ ਉੱਚ ਤੇ ਕੋਰ ਕੀਤੀ ਮਾਨੀਟਰ ਤੋਂ ਜੀ ਸਮੱਗਰੀ ਬਣਾ

ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫੋਨਾ ਚਲਾ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਮਮਾਜ ਵਿੱਚ
 ਵੱਸਿਆਂ ਦਾ ਯਾਕਤ-ਯੋਜਣ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਘੋਰੀ
 ਗੱਲੀਆਂ (Attitude) ਦਾ ਅਯਿਯੋਗ, ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
 ਉਹ ਘੋਰੀ ਫਿੰਗ ਮੰਦੀਆਂ ਦਾ ਅਯਿਯੋਗ ਕਰਨਾ ਅਤੇ
 ਰਿਸ਼ੇਗਾਂ ਦੇ ਨਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਮੰਦੀਯਤ ਮਮੱਮਿਆਂ
 ਦੇ ਘੋਰੀ ਵੱਡੇ ਮੈਂਘਫ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਉਹ
 ਚਲਾ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਮੱਮਿਆਂ ਦੇ
 ਅਯਿਯੋਗ ਘੋਰੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਰਦੇਖਵਦਿਯੀ
 ਨੂੰ ਅਘਣਾਇਆ ਹੈ। ਮਰਦੇਖਵ ਦਿਯੀ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੇ ਚਾਰ
 ਦਿਯੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਠੇ ਰੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ
 ਰਿ ਹੋਠਾਂ ਹਨ।

- (i) ਇੰਟਰਵਿਊ ਮਰਦੇਖਵ (Interview Survey)
- (ii) ਡਾਕ ਮਰਦੇਖਵ (Mail Survey)
- (iii) ਪੈਨਲ ਮਰਦੇਖਵ (Panel Survey)
- (iv) ਟੈਲੀ ਫੋਨ ਮਰਦੇਖਵ (Telephone Survey)
- (v) ਇੰਟਰਵਿਊ ਮਰਦੇਖਵ (Interview Survey)

ਇਸ ਦਿਯੀ ਵਿੱਚ ਮਮੱਮਿਆਂ ਦੇ ਘੋਰੇ ਅੰਦਰੇ ਇੱਠੇ
 ਕਰਨ ਘੋਰੀ ਮੈਂਘਫ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣ ਰੀਤੇ ਗਏ ਮਾਰੇ
 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਅਯਿਯੋਗ ਕਰਨਾ
 ਇੰਟਰਵਿਊ ਘੋਰੀ ਹੈ। ਇੰਟਰਵਿਊ ਕਰਕੇ ਮਮੱਮਿਆਂ
 ਕਰਨਾ ਮਮੱਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਫ ਮੰਦੀਯਤ ਕਰ ਕਰ ਮਨ ਘੋਰੀ
 ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਦੇਣਾ ਹੋਣਾ ਹੈ।

Types of Survey

ਖੈਂਦੀ ਚਾਗੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਮ ਖੈਂਦ ਦੀ ਖੈਂਦ ਖੈਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਖੈਂਦਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਚਾਗੀਦੀ ਹੈ।

(3) ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ (Natural environment)

ਨਿਰੀਖਣ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਗੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ।

(4) ਨਿਰੀਖਣ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ (Observation by experts) →

ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਹਿਰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਗੀਦੀ ਹੈ। ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਵਿੱਚ ਖੈਂਦੀ ਚਾਗੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੀਖਣ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਹਿਰ ਮਿਲ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਮ - ਮੌਖਤਾ (subjectivity) ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

(5) ਤੁਰੰਤ ਅਤੇ ਠੀਕ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ (Immediate and accurate recording) →

ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਠੀਕ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨਾ ਚਾਗੀਦੀ ਹੈ।

★ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਧੀ (Survey Method) →

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਮਿਊਨਿਟੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਜੇਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੌਖਤਾ (sample) ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਠੀਕ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਿਊਨਿਟੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੌਖਤਾ ਦਾ ਡੈਟਾ ਜੋੜ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਡੈਟਾ - ਡੈਟਾ

ਮਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅਧਿਕਮਤ ਰਚਣਾ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤੇ ਪਰਿਚਾਲ ਹੈ।

(ii) ਡਾਕ ਮਰਵੇਖਣ (Mail Survey) →

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਮਤ ਰਚਣਾ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਰਚੇ ਨੂੰ ਪਿੱਟ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਕਮਤ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਖ਼ਰਚੇ ਦਾ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਡਾਕ ਗਾਹੀ ਹੀ ਅਧਿਕਮਤ ਰਚਣਾ ਨੂੰ ਵਾਧਾ ਭੇਜਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਕ ਮਰਵੇਖਣ ਦੁਆਰਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਸ਼ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਸ਼ ਮਸ਼ੀਨ ਖ਼ਰਚੇ ਦੇ ਉੱਤਰ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(iii) ਪੈਨਲ ਮਰਵੇਖਣ (Panel Survey) →

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹੀ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਰੱਖ ਕੇ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਵੇਖਣ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਹੀ ਮੈਂਬਰ ਤੋਂ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਸ਼ ਮਸ਼ੀਨ ਖ਼ਰਚੇ ਨੂੰ ਦੇ ਨਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਯੋਜਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਅਧਿਕਮਤ ਰਚਣਾ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤੇ ਪਰਿਚਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਮਰਵੇਖਣ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਕਮਤ ਰਚਣਾ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ - 2 ਵਾਰ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਸਮੱਗਰੀ ਖ਼ਰੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਤਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(iv) ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਸਰਵੇਖਣ (Telephone Survey)

ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰੀਤੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਸਰਵੇਖਣ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਚਾਰਜ ਜਲਦੀ ਖਿੱਚੇ ਰੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਯੁਕਤਿਰ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਮੇ ਏਂਟਰਟੇਨਮੈਂਟ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਰਵੇਖਣ ਰੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖ਼ੁੱਤੁ ਇਹ ਵੇ ਏਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛੀ ਦਾ ਮਹੀ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਸਰਵੇਖਣ ਦਾ ਕੋਮ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਚਾਰਜ ਘੱਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਸਰਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਹਤਦ ਆਯੋਏ ਆਯ ਮੀਮਤ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਣ ਅਤੇ ਕਮੀ
Merits and Demerits

★ ਗੁਣ (Merits) → 1. ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਖਿੱਚੇ ਰੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
2. ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰਜਾ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਟ ਕਰਕੇ ਕਾਯਿਕਮੋਂ ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਯਤ ਮਿੱਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਯਾਗਤੀਕਰਣ ਦ ਗੁਣ ਜਿਕਾਦਾ ਉੱਚਾ ਹੈ।

★ ਕਮੀ (Demerits) → 1. ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਮੂਕਾ

ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

੨. ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜਿਹੜੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਤੇ ਖੋਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਰ ਸਰਵੇਖਣ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਵਿਖਿੰਨਿ ਤੇ ਸਕਦਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਲਿੱਤ ਵਿਕਸਰਤੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੁਜ਼ਾ ਵਿਕਸਰਤੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

★. ਸਿੱਟਾ (Conclusion) → ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵੇਖਣ ਦੀਆਂ ਦੋ-੨ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਧੀਆਂ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਧਾਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਮੀ ਦੇ ਵਿਧੀਆਂ ਨਿਰੀਖਣ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਧੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਧਾਗ ਚਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਹਨ।

Thank
you

Prof. Raman Kumar
DEPT. OF Psychology

AKAL DEGREE COLLEGE MASTUANA SAHIB